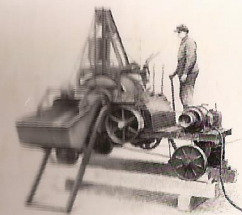

Aquest volum recull les conferències, ponències i comunicacions presentades a les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, celebrades a Mataró els dies 17, 18 i 19 de novembre de 1999. Les jornades han estat organitzades per l'Ajuntament de Mataró i la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana.

Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans

LA FORMACIÓ PROFESSIONAL I LES TRANSFORMACIONS SOCIALS I ECONÒMIQUES

Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans

LA FORMACIÓ PROFESSIONAL
I LES TRANSFORMACIONS
SOCIALS I ECONÒMIQUES

La formació professional i les transformacions socials i econòmiques

Actes de les
XIV Jornades d'Història de l'Educació
als Països Catalans

Mataró, 17, 18 i 19 de novembre de 1999

Agraïments institucionals:

Comissió de Recerca Pedagògica de Mataró
Comissió de Recerca Pedagògica Lingüística
Divisió de Càrrecs de l'Ensenyament de la Universitat de Barcelona
Municipi d'Arriac de Sant Martí
Ajuntament Municipal de Olesa

Agraïments personals:

Sònia Llorens
Cristina Julià
Marta Julià

Comitè organitzador:

Juan Font
Josep Domènec
Marta Domènec
Jordi C. Martí
Jordi Martí
Jordi Martí
Jordi Martí

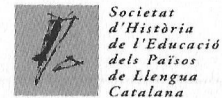
La formació professional i les transformacions socials i econòmiques

Actes de les
XIV Jornades d'Història de l'Educació
als Països Catalans

Mataró, 17, 18 i 19 de novembre de 1993

Pre-Impressió: TAG-CS, S.L.
Impressió: Gràfiques Rotatives (Mataró)
D.L. B-48184-99
ISBN 84-7602-710-9

Organització:

Agraïments institucionals:

Centre de Recursos Pedagògics Maresme I. Mataró
Consorci de Normalització Lingüística
Divisió de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona
Museu Arxiu de Santa Maria
Patronat Municipal de Cultura

Agraïments personals:

Sandra Lafuente Batet
Carles Ruiz Nogueras
Montse Suari Clot

Comité organitzador:

Joan Florensa
Josep González-Agàpito
Montse Gurrera
Àngel C. Moreu
Joan Noè
Joan Soler
Salvador Soler

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	13
CONFERÈNCIA	15
«Imparar facendo»: la seconda via pedagogica	
Antonio Santoni Rugiu	17
ORÍGENS I EVOLUCIÓ DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FINS A L'ETAPA PREINDUSTRIAL	27
PONÈNCIA	
Formació professional-desenvolupament econòmic: de l'etapa preindustrial . a la creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic	
Jordi Monés i Pujol-Busquets	29
COMUNICACIONS	
La crítica al model de formació gremial i els orígens de la formació professional contemporània. Les iniciatives de la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País	
Francesca Comas Rubí i Bernat Sureda Garcia	47
Ensenyament d'Agrimensura als Escolapis de Mataró (1802-1815)	
Joan Florensa i Parés	59
L'Escola de Dibuix de Mataró. Una institució de formació professional al Mataró del segle XIX (1815-1886)	
Montserrat Gurrera i Lluch	67
La formació professional femenina durant l'etapa preindustrial	
Jordi Monés i Pujol-Busquets	85
La Il·lustració a Mallorca i els antecedents de la formació tècnica professional moderna (1778-1808). Consideracions generals.	
Bortomeu Mulet Trobat	97

**FORMACIÓ PROFESSIONAL, INDUSTRIALITZACIÓ I SOCIETAT DES
DEL SEGLE XIX FINS A LA LLEI GENERAL D'EDUCACIÓ DE 1970 113**

PONÈNCIA

Formación profesional, industrialización y sociedad en Valencia y en Cataluña desde finales del XVIII hasta la Ley de Educación de 1970
Ramon Alberdi Alberdi 115

COMUNICACIONS

La formación profesional de las dones: la ventafocs del sistema educatiu (València, 1951-1970)
Carme Agulló Díaz 155

La formación profesional en el sistema català d'ensenyament agrari (1921-1939)
Josep Casanovas i Prat 167

L'aportació dels instituts d'ensenyament secundari a la formació professional en el segle XIX. El cas de l'Institut Balear
Antoni J. Colom Cañellas 179

Entre la casa, el taller i l'escola: el tall i confecció, un ensenyament professional?
Ester Cortada i Andreu 189

Les lleis de la formació professional (1924-1928)
Montserrat Domènech Coll i Manuel Fandos Garrido 201

Artur Cuyàs. Una contribució a la formació professional
Albert Esteruelas i Teixidó 213

El catolicisme social i la formació professional no formal a Mallorca (1875-1915)
Pere Fullana Puigserver 219

L'Escola d'Arts i Oficis Artístics d'Eivissa
Mª Neus Garcia Ferrer 227

L'orientació i la formació professional a la Revista de Psicologia i Pedagogia
Josep Gotsens i Armero 243

L'ensenyament en la primera premsa periòdica mataronina (1856-1868)
Montserrat Gurrera i Lluch 249

Jaume Poch i Garí, un institucionista mataroní
Mª Lluïsa Gutiérrez Medina 263

Evolució legislativa de la formació professional en el període 1936-1957 i la seva incidència a l'Escola de Treball de Tarragona
Mª Concepció Jiménez Vidal i Marc Romero Carbonell 273

La formació professional a la província de Girona a l'època del "desarrollismo" franquista (1956-1971)
Salomó Marquès i Sureda 283

Obrerisme, socialisme i formació professional a Mallorca. Un model d'educació informal a inicis del segle XX
Cristina Martí Úbeda 295

La ley de formación profesional industrial de 1955: un balance de la ley del aprendizaje
Mª Jesús Martínez Usarralde 307

El fons de l'IES Comte de Rius de Tarragona (1928-1989)
Sílvia Mas Font 317

L'Associació d'alumnes i exalumnes de l'Escola del Treball de Tarragona
Mª Isabel Miró Montoliu i Joana Noguera Arrom 325

La fonamentació psicopedagògica de l'orientació professional. Algunes dades des de Catalunya
Àngel C. Moreu 331

Escola de Nàutica i de Peritatge Industrial als escolapis de Mataró en el segle XIX (1871-1874)
Ramon Tarrós i Esplugas 339

L'Escola d'Arts i Oficis de Mataró. Els inicis (s.XIX) i algunes fites de la seva història (s.XX)
Ramon Tarrós i Esplugas 351

Treball i Pedagogia: les universitats laborals
Ramona Valls Montserrat 363

L'educació d'adults per Joan Benejam. Un exemple de formació professional al segle XIX	
Isabel Vilafranca Manguán	371

Ensenyament professional i ideals formatius: la influència de la pedagogia de Weimar a la Catalunya Republicana (1931-1939)	
Conrad Vilanou Torrano	379

LA FORMACIÓ PROFESSIONAL COM A PEÇA CLAU DE LES REFORMES EDUCATIVES. DE LA LLEI VILLAR A LA LOGSE 389

PONÈNCIA

La formación profesional como pieza clave de las reformas educativas. De la Ley Villar a la LOGSE	
Alejandro Tiana Ferrer	391

COMUNICACIONS

Formación profesional y prácticas en alternancia: primeras experiencias en Navarra (1984-1987)	
Francisco Javier Ema Fernández	413

“Vencer i convencer” con la formación profesional. La Ley General de Educación, una reforma mal entendida	
Mª Jesús Martínez Usarralde	423

L'Institut de Mora d'Ebre: dades històriques (1966-1999)	
Magda Pino Mauri	433

PRESENTACIÓ

El Servei d'Educació i Noves Tecnologies de l'Ajuntament de Mataró i la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana saluden a tots els participants a les XIV Jornades d'Història de l'Educació i presenten aquesta publicació que conté les ponències i comunicacions presentades, tot esperant que el contingut de les activitats d'aquests dies sigui interessant des del punt de vista científic i cultural, i que l'estada a la ciutat de Mataró sigui acollidora des del punt de vista organitzatiu i d'intercanvis personals i institucionals.

La formació professional és un dels elements claus de la reforma educativa encetada a l'Estat espanyol d'ençà de l'aprovació de la LOGSE i del llarg procés desencadenat a partir d'aquell moment. Per això, l'anàlisi de l'evolució de la formació professional pot aportar nous elements de reflexió sobre el procés en el qual estem immersos. A més, fer-ho en una ciutat com Mataró d'un caràcter marcadament industrial i comercial, amb una llarga trajectòria en aquest àmbit, omple les Jornades d'un contingut ben actual.

La celebració d'aquestes XIV Jornades serveix també per oferir un balanç ben positiu de la tasca d'estudi i de recerca que, des de diferents institucions universitàries i d'altres àmbits, s'està desenvolupant en relació al passat de la història de l'educació als territoris de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears. Un balanç que ens permet ser optimistes en mirar cap el futur.

Servei d'Educació i Noves Tecnologies
Ajuntament de Mataró

Societat d'Història de l'Educació dels
Països de Llengua Catalana

LA FORMACIÓ PROFESSIONAL DE LES DONES: LA VENTAFUOC DEL SISTEMA EDUCATIU. (VALÈNCIA 1951-1970)

M^a del Carmen Agulló Díaz
Universitat de València

I. CAPITALISME I PATRIARCAT DURANT EL FRANQUISME I LA SEUA REPERCUSSIÓ EN LA FORMACIÓ PROFESSIONAL DE LES DONES.

La contínua interacció entre dos sistemes interrelacionats, com són el capitalisme i el patriarcat, fa, en el terreny de l'ocupació, que es produïska una segregació de la seua estructura d'acord amb el sexe: els estats valoren el treball de les dones de manera diferent segons les situacions concretes econòmiques i socials. Això condiciona de manera fonamental el desenvolupament de les polítiques educatives en allò que fa referència a la formació professional d'elles, donant-los una major o menor importància segons la necessitat de qualificació que necessiten.¹ Però capitalisme i patriarcat, com ens recorda Victoria Ferreira "no son modos paralelos de opresión sino un todo contingente y disociante poblado de tensiones internas y de contradicciones (...). El carácter complejo contradictorio y paradójico de las relaciones sociales de sexo hace aflorar una dinámica que testimonia su capacidad de recomposición y de reconstrucción de cara a las transformaciones sociales. Se transforman en consonancia con los cambios sociales, están abiertas a las influencias tanto de los agentes sociales como de las instituciones, que las definen y redefinen sin cesar".² Per tant, si volem analitzar l'evolució de la formació professional de les dones durant un període històric determinat, com és el del franquisme, en el qual es produeix aquesta interrelació entre capitalisme i patriarcat, hem de tenir en compte tant les tensions entre tots dos com les transformacions i canvis socials que es desenvoluparien al seu si, i que dugueren a una redefinició dels seus principis d'acord amb les necessitats econòmiques.

Aquestes tensions es mostren quan, en un primer moment, als anys quaranta, l'Estat franquista es manifesta com un obert defensor de l'exclusió de les dones del món productiu i de la seua dedicació exclusiva a la tasca de mare-mestressa³, seguint les pautes més discriminatòries del sistema patriarcal, però aquest ideal entra en contradicció amb la necessitat de continuar treballant d'una important quantitat d'elles, en part per necessitat de supervivència i en part per tal de suplir la mà d'obra masculina desapareguda durant el conflicte bèl·lic, en l'exili o en les presons. El franquisme optarà perquè les instàncies educatives estatals les socialitzen en una estricta separació de funcions segons el sexe, reduïent els continguts que les ubiquen dins de l'àmbit domèstic i abandonant els nivells educatius mitjans, superiors i, sobretot, de formació professional considerats innecessaris per a unes dones que no haurien d'integrar-se a l'àmbit de la producció, que, per a elles, es considerava, com a molt, transitori, mentre que no arriba el matrimoni, la seua autèntica meta i per a la qual s'havien de preparar. Seguint aquesta premissa, per una banda, no caldrà invertir en recursos formatius perquè seran malbaratats a l'abandonar precipitadament el mercat laboral i, per altra, les farà sentir-se intruses dins d'un àmbit,

el laboral, que es diu pertànyer al mon masculí, als homes. Les dones seran, en fi, educades per tal de considerar-se una força de treball eventual i intrusa, amb escassos drets, que podrà ser despatxada o contractada sense majors problemes perquè no crearà conflictes ja que sempre els queda l'alternativa, quan no tenen ofici remunerat, d'encarregar-se de les tasques domèstiques.

Tot plegat, quan les dones arriben al món laboral es produirà una triple segregació respecte al treball, que, seguint a V. Ferreira pot anomenar-se de tipus horitzontal, vertical i transversal, i que estarà condicionada alhora que condicionarà, l'educació i formació que rebran. La de tipus horitzontal es caracteritza perquè homes i dones ocupen diferents professions i sectors d'activitat, és a dir, quan les dones accedeixen al món laboral no podran ocupar qualsevol ocupació, sinó que hauran de fer-ho en professions definides com a *femenines* restant excloses de les considerades masculines i obligades a exercir-ne altres escassament atractius. Es tractarà de professions relacionades amb tasques domèstiques, que requereixen valors *femenins*: servei, paciència... i que, al mateix temps, es converteixen en les menys valorades socialment, les més devaluades i les pitjor pagades. El seu principi i la seua conseqüència és que la formació professional de les dones es farà de manera gairebé exclusiva en aquestes ocupacions considerades les més adients per a elles, és a dir, el franquisme seguirà com a pauta formativa fonamental la de no apartar-les de la llar, ideal de mare-mestressa que presideix les ideologies totalitàries, i les encaminarà a l'àmbit domèstic. Quan la realitat mostra que, encara que de manera transitòria, moltes dones, sobretot, les de classes econòmiques baixes, han de treballar, l'alternativa serà constrènyer-les a les professions *femenines* i proporcionar-los una formació professional bàsica, força elemental i de la qual s'encarregaran les dues instàncies destinades a educar-adoctrinar les dones: *Sección Femenina* i Església Catòlica. Això repercutirà en una preparació marcada pel gènere, com es denunciava a les *Jornades Catalanes de la Dona*:

(..) La discriminació es fa més notòria a partir dels 14 anys. La classe social i el sexe influeixen decisivament i veiem com quan els mitjans econòmics familiars són escassos, els nois van a Formació Professional i les noies no estudien (treballen o ajuden a casa); a mesura que les possibilitats econòmiques familiars augmenten, els nois passen al batxillerat i les noies a Formació Professional o estudis de tipus mitjans "femenins"; entre la classe mitja i la classe alta, les noies se les orienta cap a carreres de lletres o clarament feminitzades concebudes com "d'adornament", mentre que els nois se'ls orienta cap a professions tècniques superiors. Així, les dones són majoria en carreres "femenines", tals com Assistència Social, Auxiliar i Intèrprets. (...) Dins la Formació Professional a les especialitats d'Administració, *Corte y Confección*, Perruqueria, Ajutant de Laboratori... totes del sector terciari.⁴

A més a més, encara que les dones exerceixen un lloc de treball que siga femení, això no les redimeix d'efectuar les tasques domèstiques. Per tant una bona formació professional ha d'incloure les matèries pròpies de la llar. F. Montilla defensava que:

"La dedicación de la mujer a trabajos profesionales, no la redime en la mayor parte de los casos, de su misión dentro del hogar; sobre todo si se trata de hogares de condición modesta. De ahí que en su preparación para la vida deban tenerse en cuenta

ambos aspectos. Tanta importancia tiene que la mujer sea buena ama de casa y que cumpla bien sus deberes como tal, que la legislación favorece las profesiones femeninas susceptibles de ser ejecutadas en el propio domicilio. Todo lo que sea apartar a la mujer de la familia, además de oponerse a su disposición natural y fines asignados a ella por Dios en la sociedad, equivale a destruir el más firme baluarte de la civilización y de la fe: el hogar cristiano.⁵

Per la seua part, la segregació vertical comporta que homes i dones s'insereixen en diferents nivells qualificats, inclòs en els sectors per als quals són contractats, i la de tipus transversal afecta tot el sistema, i concentra les dones en els ocupadors menys remunerats de cada sector d'activitat, professió o nivell de qualificació (empreses més petites, sectors menys rendibles, en els quals paguen menys sous...).⁶ En el terreny formatiu ambdues són conseqüència de la manca de formació professional per a les dones que comportarà també la desespecialització, i restaran condemnades als graus més baixos de l'escala productiva, però també al fet que quan aconsegueixen cursar les mateixes modalitats formatives que els homes, la proporció en l'accés als graus d'especialització no és igual, sent molt major la seua matrícula en els nivells inferiors i apareguent una progressiva disminució al cursar les especialitats. Això repercuteix en un allunyament dels llocs de direcció i la condemna a no poder abandonar els menys rendibles. V. Sau explicita les desafortunades conseqüències per a les dones d'aquesta dinàmica segregacionista:

"La categorización de las tareas en *masculinas* y *femeninas* es una fórmula patriarcal para excluir a las mujeres de la propia acción de distribución del trabajo, sin que tenga relación con causas biológicas como el sexo. (...). Si bien la realidad actual muestra una tendencia a que la segregación profesional desaparezca, el avance es lento e incluso tiene pasos atrás. Aumenta, sí, el número de mujeres en puestos superiores, pero es mayor aún el que se produce por ejemplo en el sector terciario. Los puestos de toma de decisiones, mando y supervisión están ocupados por hombres.

En un segundo momento cada cultura atribuyó a los trabajos femeninos una valoración especial, en orden a rebajarlos unas veces y a confirmar su menor valor real otras siempre teniendo en cuenta que la valoración es en sí misma cultural y por lo tanto discutible). La sencillez del trabajo -que pudiese realizarlo una criatura- o atribuirles mayor vinculación a un supuesto estado de "naturaleza" - sector textil y alimentación por ejemplo- han servido y sirven de pretexto para desvalorizar trabajos que desempeñan las mujeres. Esto ha supuesto que el salario por el desempeño de los mismos, fuera menor que el de los varones, siempre más ricos que ellas en este sentido. La realidad presenta en esto un doble movimiento: los trabajos previamente desvalorizados se asignan a las mujeres, pero a su vez cuando las mujeres ocupan un trabajo reservado a los varones, debido a ello este se desvaloriza. Lo cual demuestra que el hecho es cultural, es decir, económico y político."⁷

Un exemple concret tant d'aquesta triple segregació com de les tensions que es produïen entre els sistemes capitalista i patriarcal, que condicionen i són condicionades per la formació professional de les dones, és el que es dona al període de les dècades dels 30 i 60 en el marc de les comarques valencianes, quan el franquisme coneixerà progressius

canvis econòmics i socials que propiciaran la necessitat d'adequar ideologia i realitat en evolucionar la necessitat de mà d'obra femenina i, en conseqüència, adquirir importància la millora de la seua qualificació professional, donant principi, per primera vegada, a una regulació de la seua formació professional

2.- ELS ANYS 50: L'EMBUT DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA.

El fet que, el 1949, el franquisme dona per finalitzada la seua política d'autarquia econòmica, i aposta per la industrialització, comportarà un augment de la població laboral, i la incorporació de les dones a les indústries i els serveis, encara que, a diferència dels països europeus, les circumstàncies socials no foren modificades i continuaren sent responsabilitat d'elles les tasques domèstiques, dins d'un àmbit on no s'havien generalitzat els electrodomèstics, els equipaments col·lectius eren escassos i romania una elevada grandària de la família⁸, amb la qual cosa les dones es veuen abocades a una doble jornada que no els pot oferir massa compensacions. Però la necessitat de la seua preparació fa patent la de crear una infraestructura per a la Formació Professional i es posen en pràctica les primeres mesures, de tipus legal i d'infraestructures, aconseguint, poc a poc, lleugers avanços, encara que perpetuen els tres tipus de segregació que hem apuntat.

Un exemple clar de l'educació que potenciarà la segregació horitzontal és la Llei d'ensenyança primària (1945) que havia previst un quart cicle denominat d'Iniciació professional amb el desig d'enllaçar amb l'ensenyança professional pròpiament dita, considerada una prolongació d'ella⁹, cicle que establia diferents especialitats segons el sexe de l'alumnat. Va ser implantat ja als anys 50 i, aleshores, amb escassos mitjans i una preparació accelerada del professorat, que començà a capacitar-se a partir de 1954 i va ser la *Sección Femenina* l'encarregada de formar les mestres a través de cursos d'especialització en les modalitats de costura, labors d'adornament, treballs manuals (confecció de nines i de joguets) i economia domèstica. A València, el 1955, el *Grupo Escolar Nuestra Señora de los Desamparados* ubicat a la capital, va ser el pioner, funcionant les dues primeres classes d'iniciació professional destinades a xiquetes (treballs manuals i labors). El 1956 van ser un total de 15 (les de xiquets n'eren 48)¹⁰ i al curs 1958-59 van arribar a un total de 52 (25 a la capital i 27 a la província), de les quals 25 eren de costura, 5 d'economia domèstica, 12 de labors d'adornament, 6 de treballs manuals, 3 de tall i patronatge i 1 de treballs manuals i economia domèstica.¹¹

La tendència és la d'una major creació d'aules per als xiquets i una dràstica separació d'especialitats segons el gènere. Si ells podien triar entre les especialitats industrial, agrícola, tècniques mercantils... elles ho podien fer entre costura, labors d'adornament, economia domèstica, treballs manuals o la combinació de diverses. Una mestra ens descriu el que feien en una classe de la modalitat de labors d'adornament: «Mi clase de iniciación profesional corresponde a la modalidad labores de adorno. En ella nos proponemos revalorizar el bordado popular español conservado en toda su pureza en ciertas regiones. El verdadero libro de texto que empleo en la clase de labores es el dechado. En él observan las niñas, realmente, al mismo tiempo que la técnica, el efecto de los

diversos hilos y de la tela empleada. El Ministerio ha proporcionado a la clase una máquina tricostosa y un telar de artesanía».¹²

Però el fracàs de la Iniciació professional fou ràpid i acusat. Van ser escasses les escoles que arribaren a la seua implantació i en un breu període de temps desaparegué.¹³

Pel contrari, i seguint també el mateix principi segregador, augmentaren els centres de formació professional dedicats a impartir ensenyances femenines, i es configurà una doble xarxa de centres: oficials i reconeguts, predominant els de caràcter privat. Els centres oficials eren els que impartien ensenyament gratuït, molts d'ells sota la tutela de la *Sección Femenina*, i, amb el temps, les Universitats Laborals i els programes de *Promoción Profesional Obrera* (PPO) i de *Promoción Profesional para Trabajadoras* (PPT). Dins dels centres reconeguts hi havia els que pertanyien a l'església, a l'Organització Sindical (centres sindicals i de formació professional accelerada) i els privats.

A València, entre els centres més importants es trobaven l'*Escuela-Taller de Oficios para la mujer* (*Obra Sindical Formación Profesional*), l'*Escuela de Corte y Confección* (*Obra Sindical Educación y Descanso*)¹⁴ i els tallers de Capacitació professional (*Sección Femenina*).

A l'*Escuela-taller de Oficios para la Mujer*¹⁵ s'impartien ensenyances femenines: tall i patronatge, labors artístiques i randes, dibuix i pintura, ceràmica, marqueteria; ventalls; repussat de pell; taquígrafia i mecanografia; cultura general; comptabilitat i càlcul; formació política, religiosa i sindical¹⁶. La matrícula era gratuïta, i els cursos eren de cinc anys de durada, dividits en un primer cicle de dos de preaprenentatge i un segon de tres, d'especialització. Al finalitzar el curs escolar es celebraven exposicions dels treballs realitzats, principalment de tall i patronatge, confecció de nines, brodats, punt, telers i dibuix.

La *Sección Femenina*, per la seua part, va crear els *Talleres de capacitación profesional* (1954) amb l'objectiu d'impartir un ensenyament professional a les alumnes d'escola, compaginant l'estudi amb la formació professional i desitjant: «Evitar a nuestras afiliadas de familias humildes la necesidad de abandonar la escuela prematuramente para aprender un oficio o en caso contrario el que al terminar la edad escolar se vean ante el panorama de unos cuantos años de aprendizaje antes de poder aportar un jornal a casa». Les alumnes que seguien aquestes ensenyances solien estar escolaritzades en centres que depenien de dita institució. Ingressaven en els tallers als 12 anys per tal de seguir tres cursos: preparació, iniciació professional i capacitació. Al complir els 15, optaven entre crear el seu propi taller, continuar treballant en la secció de Producció o seguir cursos d'especialització per a ser professors dels tallers. Els tallers existents a València i província estaven relacionats amb l'artesania tradicional i eren 2 de ceràmica; 1 d'ebenisteria; 1 de ceràmica i 1 de blonda.

La branca femenina de Falange, però, continuava prestant una atenció preferent a la formació de les dones camperoles potenciant una societat agrícola que cada vegada tenia menys pes al conjunt de l'economia estatal. A València destacava la *Granja-Escuela Hermanas Chabás* on es dispensaven cursos d'Indústries rurals (cunicultura, sericicultura, avicultura, apicultura...), ensenyances de tipus agropecuari que depenien de la Regidoria de la *Hermanidad del Campo y la Ciudad*, que, en aquesta dècada va canviar el seu nom pel de *Trabajo*, com a símbol del seu canvi d'orientació, perquè,

encara que es mantenia la formació rural, es volia influir en la professional industrial, econòmica-comercial, i social de les dones; fins al punt que la pròpia institució va fer una proposta a l'Estat, que va ser aprovada, per tal que concedira el caràcter d'oficial a diverses de les seues especialitats i centres per tal d'augmentar la seua escassa influència en el camp de la formació professional, desig que va veure acomplert sobretot en el nivell d'ensenyaments mitjans.

Seguint en aquest nivell, la *Ley de Enseñanza Media y Profesional* (16/07/1949) havia creat el *Bachillerato Elemental Laboral* amb l'objectiu de proporcionar als obrers i camperols uns coneixements mínims per tal de poder-se incorporar al món laboral, iniciativa que es va veure complementada amb la *Ley de Ordenación de la Enseñanza Media* (26/02/1953). De cara a les dones es va intentar consolidar un batxillerat femení, a soles per a elles adaptant el laboral a les qualitats femenines. La *Sección Femenina*, en un document intern (abril 1953), elaborava una proposta, propugnand la creació de tres branques de *Bachillerato Profesional Femenino*: urbà, industrial i rural.¹⁷ Encara que la proposta no va ser acceptada, el Decret de 23/08/1957 va aprovar els plans d'estudis dels B. Laborals elementals de les modalitats Industrial, Marítima i Agrícola-ganadera, adaptats a l'ensenyança femenina, en un intent de «compaginar el caràcter professional de las enseñanzas con las características y aptitud laboral que a las mujeres corresponden», i es va projectar també la implantació del Superior que constava d'un cicle de dos anys més. El 1959, es va crear el Batxillerat Laboral Femení en la modalitat administrativa¹⁸ i es va inaugurar a Algemés (24/10/1959) el primer Institut Laboral Femení de tot l'Estat, com a part autònoma del ja existent masculí *San Vicente*. S'habilitaren classes separades per a xics i xiques i el desenvolupament dels cursos era:

«la clase práctica en los talleres y aulas de trabajos manuales está de acuerdo con su femineidad y aficiones de la mujer. En los primeros cursos aprenden a realizar diversos objetos decorativos y prácticos, es decir, de uso personal, con alambre galvanizado y soldadura de estaño, o plásticos y pegamentos. En el tercer año trabajan en marquertería y algunas alumnas aventajadas pueden llegar a repujar en aluminio y latón, a la vez que ejecutan sencillas realizaciones de cestería, juguetería. Es entonces cuando se les inicia en electricidad para solucionar los pequeños problemas que suelen presentarse en el hogar: empalme de dos conductores, reparación de codos y sifones... y la alumna adquiere conocimientos completos sobre instalaciones simples de una casa: reparación de una plancha eléctrica, estudio de los calentadores de agua.. En 5ª se completa el estudio de los aparatos domésticos y se dan nociones sobre radio y T.V.»¹⁹

Juntament a aquests mínims esforços estatals va ser l'església valenciana, sota el manament de l'Arquebisbe Olaechea qui va demostrar que, en l'aspecte educatiu, era la principal potència. Servisca com a mostra d'aquesta afirmació l'informe realitzat per l'Arquebisbat a les darreries de 1956 en què manifesta que, a l'àmbit educatiu de les dones, havia creat 6 escoles de Magisteri, 2 d'infermeres, 33 col·legis d'EE. Mitjans,²⁰ 147 Col·legis de religioses per a primària, postescolar i mitjà...²¹ Així i tot, la formació professional va ser més important a la dècada dels seixanta, i va destacar, en els cinquanta, els HOPAC i el *Patronato Arzobispal de Educación Primaria* en què la branca d'iniciació

professional de les escoles de xiquetes mantenia el principi d'estricta feminitat, centrant-se en les tasques de la llar:

«De todas las mayores que tengo pude seleccionar a 8 alumnas a las cuales he dado clases de corte y confección de prendas interiores. Todas realizan labores, en algunos casos conjuntamente y en otros aislados que permitirán ver en cualquier momento el trabajo ejecutado. Así las he enseñado centros de mesa de crochet y con varilla, encaje de Irlanda bordado en tul, están haciendo una mantilla trabajo de Talavera, o sea de Asís combinado con deshilado, cinturones de pita, cestas de lo mismo, juegos de fondos de pita de pita y a ganchillo, trabajos de adorno en palma haciendo trenza figurando conejos, cigüeñas, etc.. al igual que los vistos por mí en los escaparates de la *Sección Femenina* y hechos como trabajos de artesanía, bolsas de fieltro para medias, pañitos de punto de aguja para tocador, encaje de bolillos para pañolitos, carpetas para fotos y guarda libros y otras cosas más que hubiesen hecho a no ser por la falta material de tiempo y más que por la falta de material es por no estar acostumbradas al trabajo, costándoles mucho tiempo las labores comenzadas. Mi gusto hubiera sido también haberles enseñado algo de Contabilidad pero no están todavía a la altura que se requiere para hacerlo y sería contraproducente obligarlas a un trabajo mayor al que pueden asimilar.»²²

Com a resum d'aquesta dècada podem dir que, malgrat els evidents avanços en la formació professional de les dones, esta s'havia convertit en un embut, potenciant els tres tipus de segregació apuntats perquè ni la Llei de Formació Professional Industrial (1955) ni el Decret del 1957 es van ocupar de formar les dones de classes populars que van continuar exercint els treballs menys qualificats i pitjor pagats, perquè l'Estat era conscient que «los latifundistas y los pequeños agricultores no necesitaban más que jornaleras analfabetas. En cuanto a la raquífica industria, los miles de talleres que proliferan por el país sirven de escuela de formación profesional e incluso de primaria para las mujeres».²³

ELS ANYS 60: LA FORMACIÓ PROFESSIONAL, UN CARRERÓ SENSE EIXIDA.

A partir del Pla d'Estabilització i, encara més, dels de *Desarrollo* que donen pas al desenvolupament econòmic dels anys 60, es produeix una important incorporació de les dones al mercat laboral fruit de la necessitat de mà d'obra barata, flexible i adaptable als canvis conjunturals que la situació requereix. Cal recordar, però, que aquesta incorporació no es deu, com va succeir a Europa, a una situació social favorable ni que va comportar l'abandó de les funcions domèstiques sinó, com apunta Glòria Poal, a un determinisme de caràcter econòmic en les dones de classes baixes (necessitat de sobreviure) i social en les de classes mitjanes (necessitat d'augmentar la capacitat de consum).²⁴ Els condicionants econòmics duren a un replantejament dels pressupostos ideològics del franquisme i tant l'Estat com la *Sección Femenina* passaran a defensar la necessitat del treball de les dones en determinades circumstàncies i, per tant, a redefinir la seua política educativa en allò que fa referència a la capacitat professional, però sense abandonar l'educació domèstica.

En el cas concret valencià, la reestructuració de la Formació Professional, fa que s'ampliï els estudis que s'impartien a l'*Escuela-taller de Oficios para la Mujer*, agrupant-se, al 1961, en tres branques: administrativa (mecanografia, taquígrafia, idiomes), modisteria (tall i patronatge) i ensenyances artístiques (dibuix, pintura, ventalls i ceràmica), augmentant l'alumnat des de les 319 alumnes de 1956 a les 480 de 1961. Per altra banda, es va produir una progressiva incorporació de les dones a ensenyances abans considerades masculines com les Escoles tècniques de grau mitjà les quals comptaven a València amb les carreres de perits industrials i perits agrícoles. La seua incorporació va ser mínima però constant: si en 1951 un 0'2% estudiaven per a perits industrials, en 1970 n'eren el 3'15%, percentatge escàs però significatiu. Per la seua part, dos dels fenòmens que donen pas a la segregació vertical i transversal com són la manca d'especialització i la devaluació de les professions femenines poden comprovar-se a l'Escola de Comerç on conforme s'avança en l'especialització hi ha un augment del percentatge d'homes i una disminució de dones mentre que, de manera paral·lela, es va feminitzant en el d'auxiliars administratius, el més baix de la carrera.

Tal vegada allò més sorprenent de la dècada va ser l'adaptació que van dur a terme les falangistes, dels seus pressuposts en contra de la incorporació de les dones al treball, a causa de les noves necessitats laborals. Així, després d'afirmar durant dècades que "para la mujer la tierra es la familia"²⁵ defensaran l'aprovació de la llei de *Derechos Políticos, Profesionales y de Trabajo de la Mujer* (1961) en què proclamen que, per a les dones fadrines, el treball és "fuente de dignidad, derecho para la mujer, único camino de promoción y efectivos resultados culturales, sociales y económicos para la misma y deber de colaboración para el bienestar social"²⁶. I, a partir d'aquest nou pressupost exigeixen per a elles:

7.- que se incrementen los centros de FP de manera que no exista provincia por escaso censo laboral que tenga, que carezca de un centro adecuado.

8.- Que se creen en todos los Centros de Enseñanza oficiales o reconocidos, filiales en los que puedan cursar estudios de Enseñanza Media y Superior las trabajadoras que así lo deseen a semejanza de las que ya existen para varones en dichos centros y en clases nocturnas.

9.- Que se creen Universidades Laborales Femeninas.²⁷

En un altre camp d'acció encara que continua mantenint a la Granja escola *Hermanas Chabás* les ensenyances de cunicultura, porcí i indústries rurals destinades a camperoles, a partir de meitat dels seixanta van impartir cursos de Formació Professional agrària i domèstica rural, adaptant i modernitzant els continguts. Formació que després serà absorbida pels cursos del PPO, que es convertiran en una de les escasses maneres d'aconseguir especialitzar-se en professions de primer grau, sobretot en l'agricultura i en el sector terciari, mentre que a l'industrial es van centrar en el tèxtil i hostaleria. Núria Beltran afirma que:

"En el PPO y los Centros Colaboradores se registran los porcentajes más altos de formación femenina en el textil con un 87'5% de mujeres formadas. A Hosteleria acudieron en gran número y algunas especialidades (gobernantas, camareras de piso, cama-

reras-doncellas) son exclusivamente femeninas; acudió asimismo personal para Oficinas, Trabajadoras de Peluquería y estética, Auxiliar de Clínica, Analista de Laboratorio, Auxiliar de Farmacia y Manipulador de Material Plástico".²⁸

Per la seua part l'Església catòlica valenciana va posar a ple rendiment una de les obres més innovadores respecte a la formació professional de les dones, com va ser l'*Instituto Social de la Mujer* (1958) que desitjava: "dar a la mujer de todos los ambientes una formación social que enriquezca su personalidad y le dé una preparación específica que la haga más eficaz en el servicio de la Iglesia y de la Sociedad"²⁹. Dins d'ell estarien, a un nivell bàsic l'HICSO per a la formació professional d'administratives,³⁰ els HOPAC, per a les obreres, i, a un nivell d'ensenyança mitjana les Escoles Diocesanes de secretàries; d'infermeres, assistents socials, i de Magisteri, amb la qual cosa completaven tota una xarxa de preparació en carreres típica i tòpicament femenines, perllongant la seua influència ideològica als sectors de classes mitjanes i baixes, normalment més fora del seu abast.

Cal concloure que les dones valencianes, igual que la major part de les de la resta de l'Estat, malgrat la seua cada vegada major incorporació al món productiu al llarg de les dues dècades analitzades, van rebre una formació professional que continuava, als primers setanta, primordialment en mans de la *Sección Femenina* i l'església catòlica, les dues institucions que donaven un suport més ideològic al Règim, el qual els lliurava un camp tan escassament atractiu com el de la formació de les treballadores, assegurant-se la ideologització en els seus principis fonamentals de religiositat, patriotisme i discriminació sexual als quals mai va renunciar, alhora que impartia una formació professional que perpetuava la triple segregació del món laboral, mantenint les especialitats femenines, no potenciant-ne l'especialització, formant-les per als oficis que, per les seues característiques, eren els menys remunerats i no descuidant la preparació per a les tasques domèstiques que continuaven fent. Aixina i tot, el fet d'incorporar-se a l'activitat productiva extradomèstica afavorirà que es done un fenomen decisiu per al seu futur com seria l'aparició de canvis progressistes en la ideologia social, tal i com apunta Glòria Poal al afirmar que "El incremento de la actividad económica femenina se dió antes de que los cambios en la ideología social, y por tanto se convirtió en un factor que contribuyó a la aparición y progreso de dichos cambios".³¹ No oblidem que va ser a meitat dels anys 60 quan fets com la incorporació de les dones treballadores a organitzacions clandestines de caràcter polític o sindical (PCE, CCOO, USO...) o a organitzacions catòliques com la JOC o l'HOAC, que van emetre nous missatges després de la celebració del Vaticà II, que incidirien en el fet que començaren a reivindicar els seus drets com a treballadores, dins dels quals sempre s'inclouia la necessitat de millorar la formació professional, reconeguda com l'autèntica ventafocs del sistema educatiu, (no ho és encara avui a la fi del mil·lenni?) com a conseqüència d'una tardana legislació, una nul·la ordenació i una deficient assignació de recursos estatals. Tot plegat si la mala formació professional, entre altres factors, perpetua la triple segregació al món laboral, aquesta condicionarà els seus principis educatius, conduint les dones a un autèntic carreró sense eixida,³² que encara avui està per solucionar.

Notes

¹ Una major profundització en aquest tema es pot trobar a AGULLÓ DIAZ, MC. «La educación de la mujer durante el franquismo y su evolución en Valencia. 1951-1970». Servei de Publicacions de la Universitat de València. 1993.

² FERREIRA, V. *Mujer y trabajo. La división sexual del trabajo en el análisis sociológico: de natural a socialmente construida*. En VVV. *Sociología de las mujeres españolas*. Editorial Complutense. Madrid 1996.

³ «Liberar a la mujer casada del taller y de la fábrica». *Fuero del Trabajo* 1938

⁴ «Respecte a la participació de la dona en els diferents nivells educatius, s'aprecia una disminució del nombre de dones com més s'augmenta el nivell d'instrucció, especialment a partir dels 14 anys; aquesta progressiva disminució, solament ve alterada en els estudis que preparen per a les dites professions femenines, és a dir, per una part les pitjor pagades, de menor responsabilitat social, de menor prestigi i que ofereixen escasses possibilitats d'aconseguir llocs millors en el treball, professions que l'home ha anat abandonant per la seua depreciació; i per altra banda, les dites "carreres d'adornament" que es donen a les classes més altes perquè desenrollen la seva sensibilitat, però que, donada la mentalitat amb què les enfoquen, no les faran servir per a una autèntica promoció artística. *Jornades Catalanes de la Dona*. Barcelona. Maig 1976. Documentación y publicaciones generales SA. Barcelona 1977 P.163-164.

⁵ MONTILLA, F. *Teoría de la educación*. Madrid 1959. P. 251.

⁶ FERREIRA, V. *Mujer y trabajo*... o.c.

⁷ SAU, Victoria. *Ser mujer: el fin de una imagen tradicional*. Icaria-ocho de marzo. Barcelona 1986. P. 43-44.

⁸ POAL MARCET, G. *Entrar, quedarse, avanzar. Aspectos psicosociales de la relación mujer-mundo laboral*. Siglo XXI Editores. Madrid 1993.

⁹ BASCUNAN, J. *A cada uno su oficio... Educación y Promoción profesional*. En MAYORDOMO, A (coord) *Estudios sobre la política educativa durante el franquismo*. Universitat de València. 1999. Pa.215

¹⁰ Repartides entre les escoles Annexa, Grup Ntra. Sra. Desamparados, Concepción Arenal, S.Francisco Javier, N^o Sra. de Patraix, Graduada (Paterna), Agustín Olivert (Cullera); P. Jofré (El Puig) i Graduada (L'Alcudia de Carlet).

¹¹ Masculines 71: Agrícola 35, A. gràfiques 2, Fusteria 1, Industrial 17, Tècniques mercantils 14, Mecànica 2

¹² Grup Concepción Arenal de València. Diari Levante 19/07/1957

¹³ A més es desenvoluparia en un nombre escàs d'escoles en 1956 funcionaven 1.650 classes en tot l'Estat.

¹⁴ L'Escola de Cortes i Confecció, era un centre reconegut, que ensenyava tall i patronatge a les treballadores.

¹⁵ També seria coneguda com *Escuela Sindical de Oficios Femeninos* i *Taller-escuela sindical Oficios varios para la mujer*. Fundada en 1944 a València, tenia dos torns, matriculant-se des dels 14 anys al nocturn i els 12 al diurn.

¹⁶ Informació elaborada amb dades del diari «Levante» de 23/09/52, 13/07/1956 i 24/08/56.

¹⁷ «En el actual plan de estudios de este Bachillerato existen una serie de asignaturas que creemos que son útiles para las alumnas, excepto en la modalidad urbana, y sin embargo faltan todas aquellas encaminadas hacia un conocimiento práctico y efectivo para el desenvolvimiento de la mujer en la vida. Es preciso reiterar que la mujer está dotada de un sentido eminentemente práctico para la vida y ello queda demostrado con el interés manifestado por el elemento masculino hacia la enseñanza laboral y la total indiferencia del sexo femenino para dicho plan, después de años de estudio y la obtención del título. Por tanto, en el Bachillerato Industrial y Rural sobran el latín, inglés, francés, trigonometría y álgebra. Y faltan las asignaturas que son base para la asimilación práctica en la vida de estas mujeres» Oficio-Circular n° 46 dirigit per Syra Manteola a la *Delegada Provincial de la Sección Femenina de Valencia*. 24/04/1953. ARV

¹⁸ Mantenia tres cicles de formació cultural (matemàtiques; llengües, geografia i història), matèries generals (formació política, ed.física i FEN) alhora que afegia ensenyances de la llar, taquigrafia, mecanografia..

¹⁹ Levante 3/06/1961.

²⁰ L'Església també va ampliar les ensenyances de Batxillerat a la modalitat administrativa del Batxillerat Laboral als seus centres de l'Institut Social Femenino, els Col·legis La Pureza, Jesús y María, Parque-

Parque Sta. Ana, i el Femenino Oller, tots a la capital, i el Col·legi del Carmen (Gandia), el de la Pureza de M^o Santísima (Ontinyent), el Liceo-Hispano (Paterna) i el Luis Vives (Tavernes de la Vallidigna).

²¹ Cal afegir que les religioses dedicades a l'Ensenyança primària i mitjana eren 969, ajudades per 103 mestres seculars titulades universitàries, que es feien càrrec de 5.615 alumnes d'EE.MM-Magisteri, 92 d'infanteria, 9.525 de Cultura general i postescolar, i 15.139 d'E. primària

²² «Memoria de las actividades en la escuela de iniciación profesional de la escuela nacional parroquial mixta de niñas Virgen del Puig. Juny 1954» ADEEV. Enllaçant amb la tradicional obra d'educació d'adultes (cultura general i familiar) de les organitzacions catòliques, es creen els *Hogar Obrero Parroquial de Aprendizaje y Cultura* (HOPAC) volien la formació integral de les obreres «con vistas a su futura misión de madres cristianas en hogares modestos porque a causa de su prematura incorporación al mundo del trabajo, no podían recibir las necesarias enseñanzas que les permiten dirigir una casa ni tener los conocimientos mínimos de cultura general». Hi havia Escoles Nocturnes amb Cultura general, costura i labors; conferències formatives, Curssets de puericultura....

²³ MDM, MLM. *1 Jornadas de la Mujer Trabajadora*. Akal editor. Madrid 1977. Pa. 19-22

²⁴ POAL MARCET, G. *Entrar, quedarse, avanzar. Aspectos psicosociales de la relación mujer-mundo laboral*. Siglo XXI Editores. Madrid 1993

²⁵ «José Antonio decía que hay que volver a poner al hombre los pies sobre la tierra. Y para la mujer la tierra es la familia. Por eso, además de darle a las afiliadas la mística que las eleva, tenemos que apegarlas con nuestras enseñanzas a la labor diaria, al hijo, a la cocina, al ajuar, a la huerta, tenemos que conseguir que encuentre allí la mujer toda su vida y el hombre todo su descanso.» IV Consejo Nacional, Madrid. PRIMO RIVERA Y SAENZ DE HEREDIA, Pilar. «Discursos, Circulares y Escritos». Madrid 1947. pag. 14

²⁶ Informe realizado sobre el trabajo de la mujer. 22/02/1966. Caja 60. N^o259. ARV

²⁷ Madrid 31/05/1963. *Conclusiones obtenidas en la primera reunión de representantes sindicales femeninas*. Caja 60. 261. ARV. A l'informe esmentat proposaven com a solucions de caràcter oficial la creació de centres de FP para la promoció de la mujer al treball, intensificant i ampliant els mitjans de formació fonamental de esta, com bàsics a una presència responsable de la mujer a todos los efectos i com a immediates les de continuar i intensificar la formació de la dona i de la mare per tal d'adquirir el sentit de responsabilitat en el grau que exigeix tan alta missió, i promoure, a través dels mitjans de comunicació, campanyes educatives d'orientació i informació per fomentar professions femenines i revaloritzar-les. *Informe realizado... O.c.*

²⁸ BELTRAN, N. *¿Muerte civil de la española? Libro conmemorativo del Año Internacional de la Mujer*. Ed. Plaza & Janés. Barcelona 1975. P. 136 i 148.

²⁹ BOAV. 1963. p.158. *L'I. Social de la Mujer*, l'organització del qual s'encomana per l'Arquebisbe Obisbe a la Institució Javeriana, era una secció de l'*Instituto Social del Arzobispado* integrat també per l'*Instituto Social Obrero* i l'*Instituto Social Empresarial*, amb la fi d'instruir a obrers i patrons en la doctrina social de l'Església.

³⁰ L'HICSO, fundat pels jesuïtes al 1941 volia aconseguir la formació moral, religiosa i professional de les futures oficinistes amb quatre seccions: cultura general; formació tècnica; amor a la casa i embargiments, a més de classes d'idiomes, labors, costura. Les afiliades eren 1.235 en 1951. Durant els anys 60 es convertiria en institut de preparació d'administratives, impartint la modalitat administrativa del Batxillerat Laboral, Cursos de transformació del B. general en laboral administratiu, de preparació per a auxiliar administrativa, de Cultura general, i *Curssets de la llar*: labors, costura, planxa, puericultura, medicina casera, cuina, adorns florals i decoració.

³¹ POAL MARCET, G. *Entrar, quedarse, avanzar...O.c.*

³² «Por una parte, las limitadas posibilidades de aprendizaje y el bajo nivel de cualificación reducen los trabajos de mano de obra femenina a los empleos inferiores y con salarios muy bajos. Por otra, la escasez de empleos y los salarios bajos que se les ofrecen, conjugados con las dificultades con que tropiezan, tienden a desanimar a las mujeres que desean recibir una formación profesional. Resignadas o no, se ven obligadas a aceptar empleos subalternos o a conformarse con su papel de ama de casa. Ante la falta de centros profesionales, el coste de los estudios y los prejuicios sociales, muchas chicas abandonan pronto la vida estudiantil» WEILER, M. *Mujeres activas. Sociología de la mujer trabajadora en España*. De la Torre. Madrid 1977. P.107